

УДК 338.43.01:338.312

*В.В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник
І.М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Теоретичні аспекти визначення продуктивності аграрних підприємств

Постановка проблеми. Протягом десятиріч висновки марксистської політичної економії, у тому числі з проблем продуктивності праці, протиставлялися відповідним положенням західних теорій. Тому виникає ряд проблем, які потребують теоретичного обґрунтування і практичного розв'язання. В економічній літературі продуктивність праці має кілька трактувань: ефективність процесу праці, ефективність затрат праці, ефективність затрат праці у процесі виробництва. Кожне з них тільки частково відбиває суть продуктивності праці, бо має на увазі виключно ефективність затрат праці. Однак при цьому незрозуміло, про яку продуктивність йдеться: просту чи складну, абстрактну чи конкретну, продуктивну чи корисну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії та економічного змісту продуктивності присвячено багато наукових публікацій, які висвітлюють різне бачення авторів щодо сутності методів до управління продуктивністю, особливо його вимірювання. Серед них праці К. Маркса [18, 19], С.А. Суворова [27], В.І. Леніна [15], С.Г. Струмліна [26], М. Іоффе, П. Іоффе [12], Л.І. Жукова, Ю.С. Перевозчикова [11], Д.Н. Карпухіна [14], Р. Петухова, І. Броннікова [23], Г.Д. Філіпова [28], С. Губанова [8], П.Є. Подгорбунських, С.І. Грядова [24], О. Романова [25], М.Х. Мексона [20], Г. Емерсона [29], В.К. Дмитрієва [10], Л.О. Лубні-Герцик [17], В.С. Немчинова

[22], Є.С. Карнаухової [13], Марка Блауга [4], Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка [21], В.Г. Андрійчука [1], А. Ліссітци [16], В.С. Дієсперова [9], Річарда Чейза [1], Вільяма Оучі [2] та ін. Разом із тим недостатньо висвітлені питання розрахунку продуктивності праці, системи її показників і проблеми обліку живої та минулої праці.

Мета статті – визначення економічного змісту продуктивності, в якій враховується динамічна сукупність властивостей праці (конкретної й абстрактної, минулої та живої, приватної і суспільної та ін.), і зв'язків між ними, а також спроба розмежувати економічний зміст процесу праці та її продуктивності в ретроспективі через розгляд трансформації поглядів на економічну категорію продуктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристикою трудової діяльності людини є продуктивність праці, яку супроводжують споріднені поняття "продуктивна праця" і "продуктивна сила праці". Зіставлення змісту цих понять показує, що вони розкривають одну й ту саму суть – створення додаткового продукту.

Найскладнішим поняттям, стосовно якого до теперішнього часу немає єдиного погляду, а тому воно вимагає особливо ретельного дослідження, є продуктивність праці. Розглянемо та узагальнимо погляди різних авторів на продуктивність праці за період майже 130 років, починаючи з К. Маркса і закінчуючи сучасністю.

© В.В. Вітвіцький, І.М. Беженар, 2016

К. Маркс писав [18], що підвищення продуктивності праці та зростання її інтенсивності чинять однакову дію. І те й інше збільшує масу продуктів, яка вироблена за даний проміжок часу. Також він зазначав: "Рівень продуктивності праці знаходить вираз у відносній величині засобів виробництва, які робітник перетворює на продукт протягом даного часу при незмінній напруженості робочої сили" [18, с. 353]. Це – "закон, згідно з яким все зростаюча маса засобів виробництва може, в результаті прогресу продуктивності суспільної праці, приводитися в рух все з меншою і меншою затратою людської сили", або "... зі зростанням продуктивності праці зростає стара капітальна вартість, яка при цьому переноситься на продукцію" [18, с. 206].

На жаль, К. Маркс не залишив чіткої моделі продуктивності праці. Проте за логікою його міркувань уявляється можливою побудова цієї моделі таким чином.

1. Корисна праця створює продукти, які мають споживчі властивості. Чим вища продуктивна сила праці, тим більша створювана маса продуктів за одиницю часу. Отже, результатом праці є маса продуктів.

2. Для виробництва маси продукту втрачається жива праця й праця, уречевлена в засобах виробництва, – це витрати.

3. Маса продуктів, що створюється у процесі праці, протистоїть витратам для створення цих продуктів. Продуктивність праці тим вища, чим більша маса створюваного продукту і менші витрати. Продуктивність праці тим нижча, чим менша маса створюваного продукту та чим більші витрати. У праці Р.А. Галиахметова [6] зазначена модель досліджується за умови, коли жива й уречевлена праця і маса продукту вимірюються в одиницях енергії.

С.А. Суворов [27] писав, що розвиток продуктивних сил відповідає зростанню продуктивності праці, відносному зниженню витрат та підвищенню нагромадження енергії. В.І. Ленін [15] зазначав, що зростання продуктивності праці в кінцевому рахунку – це найбільш важливе, найголовніше для перемоги нового суспільного устрою. Проте пропозицій щодо вимірювання продуктивності праці у В.І. Леніна немає.

Погляд С.Г. Струмліна [26], "продуктивність праці в найзагальнішому і водночас точному сенсі цього слова визначається кількістю продукту, тобто сумою споживчих благ у натуральному їх виразі, створених робітником за одиницю часу".

Точку зору С.Г. Струмліна поділяють М. Іоффе та П. Іоффе: "Продуктивність праці вимірюється кількістю споживчих вартостей на одиницю робочого часу, а продуктивна сила праці – кількістю споживчих вартостей на одиницю праці" [12].

Л.І. Жуків, Ю.С. Перевозчиков [11] вважають, що "продуктивність праці правомірно визначати через відношення обсягу випущеної продукції до її фактичної собівартості, вираженої в карбованцях". На нашу думку, замість собівартості доцільніше було б увести в офіційний обіг поняття витрати виробництва в грошовому виразі, які відбивають витрати живої й уречевленої праці. При цьому продуктивність праці характеризувала б випуск продукції, що припадає на 1 грн витрат живої й уречевленої (минулої) праці.

Якщо взяти до уваги, що собівартість або, як говорять автори, витрати виробництва, включають живу й уречевлену працю і вимірювати їх слід не в грошових одиницях, а в людино-годинах або людино-днях, то знову повертаємося до необхідності визначення продуктивності живої та уречевленої праці.

А.М. Гінзбург зазначає, що "під продуктивністю праці розуміється вироблення певної кількості благ (продуктів) за допомогою витрат відомої кількості робочої людської енергії" [7]. Тобто уречевлена праця не враховується і суб'єкт праці виявляється відірваним від засобів праці. Говорити про продуктивність у даному випадку не має сенсу.

На думку О.А. Бугуцького, Д.Н. Карпуніна [14], неправомірним є обчислення продуктивності праці на основі зіставлення результатів із сукупними затратами живої і минулої праці, оскільки природа їх неоднакова.

Таким чином, автори намагаються довести неможливість обчислення затрат живої та минулої праці на всі часи, так само як не можна змінити їхню природу.

С. Губанов [8] вважає, що "... де серйозно займаються проблемою, там розуміють, що

стимули високої якості й продуктивності треба шукати не за межами виробництва, а всередині нього".

У праці Є.С. Карнаухової [24] зазначається, що важливим узагальнюючим показником ефективності всіх форм правомірно розглядати вихід кінцевої продукції на одиницю сукупних затрат живої й уречевленої праці, або вихід чистої продукції на одиницю затрат живої праці.

На думку А.Н. Романова та ін. [25], аналіз продуктивності фізичного капіталу по суті є вивченням формування ресурсного потенціалу виробництва і ступеня ефективності його фізичного використання.

Г. Емерсон [29] стверджує, що непродуктивність, пануюча в американському промисловому житті, пояснюється невідповідністю принципам продуктивності самого типу організації, що єдина надія на швидке поліпшення полягає у такій перебудові сучасного організаційного типу, яка уможливила б застосовувати ці принципи.

На підставі історичного підходу та логічно-порівняльного аналізу до досліджуваного предмета можна зробити такі висновки:

- у найзагальнішому виразі продуктивність праці – це відношення результату праці до витрат, необхідних для його одержання; коефіцієнт ефективності дії трудової діяльності на зовнішнє середовище;

- облік витрат повинен бути повним, тобто враховувати все, без чого неможливо одержати бажаний результат прямо або опосередковано. Продукт (результат) праці має задовольняти потреби людини, зумовлені законом еволюційного розвитку суспільства;

- визначення продуктивності як відношення виробленого продукту до живої й минулої праці (модель продуктивності сукупної праці) розглядається як більш правильне;

- для аналізу рівня і динаміки продуктивності праці, зональних відмінностей та чинників, що впливають на неї, необхідно розробити систему показників і методи обчислення продуктивності живої й уречевленої праці.

Система показників продуктивності праці – це безліч закономірно взаємозв'язаних і

взаємодоповнювальних один одного показників, що характеризують різні сторони даного складного економічного явища. У зазначеній системі, якщо мати на увазі, насамперед, продуктивність живої праці, виділяють: прямі показники продуктивності праці, що безпосередньо характеризують ефективність праці, та зворотні, які безпосередньо характеризують трудомісткість одиниці продукту; показники продуктивності праці повні, що характеризують ефективність усієї праці, яка створила закінчений продукт, і неповні (часткові, проміжні), що характеризують ефективність праці на проміжних стадіях формування продукту (наприклад, продуктивність праці на оранці, культивуванні, збиранні тощо).

У сільському господарстві певне значення мають також непрямі показники продуктивності праці, які представлені як співвідношення двох чинників, одним з яких є чисельність працівників, що потенційно виражає певну масу праці, а другим – посівна площа, поголів'я худоби й т.д., тобто чинник, що визначає масу продукту. Особливу групу становлять показники, що характеризують зміни рівнів продуктивності праці в динаміці або у порівнянні, а саме: індекси продуктивності праці індивідуальні, трудові, ціннісні.

Дедалі більшого значення набуває показник продуктивності суспільної праці (сукупних затрат праці), що характеризує вихід чистої продукції на середньорічного працівника, зайнятого в матеріальній сфері виробництва. З короткого викладу змісту системи показників продуктивності праці видно, що роль і значення вхідних у систему показників неоднакові. Незважаючи на те, що всі зазначені показники застосовуються в різних галузях виробництва, галузева специфіка має ряд важливих особливостей в їх обчисленні й застосуванні. Різні також можливості інформаційного забезпечення відповідних показників.

Прямим показником продуктивності праці є вихід продукції за одиницю часу. Зворотний показник характеризує трудомісткість продукції. Чим нижча трудомісткість, тим вища продуктивність праці. Застосування зворотного показника продуктивності праці

найбільш зручне при аналізі, оскільки в цьому випадку можна розподілити затрати праці по елементах або операціях, продукт же є неподільним. Продуктивність виражає ефективність конкретної праці, тому серед вживаних показників велике значення мають натуральні показники, що характеризують виробництво конкретних видів продукції з розрахунку на одиницю затрат праці, або зворотні їм показники трудомісткості. Натуральні показники характеризують продуктивність праці по кожному конкретному продукту та найбільшою мірою відповідають самому поняттю "продуктивність праці". Проте необхідно зазначити, що натуральні показники продуктивності праці при всій своїй значущості мають і недоліки. Вони не фіксують зміни якості продукції сільськогосподарства. Тому порівняння показників продуктивності праці у виробництві продуктів по окремих господарствах й у динаміці без урахування змін якості продукції може призвести до неправомірних висновків. Одним із напрямів удосконалення обчислення натуральних показників продуктивності праці є коригування обсягу продукції з урахуванням якості. Для узагальнення характеристики якості використовується також вартісна оцінка продукції, при якій продукція кращої якості оцінюється вище.

Показник продуктивності живої праці має важливе значення через специфічну якість цієї праці. За рахунок зростання продуктивності живої праці сільське господарство повинне забезпечувати не тільки весь приріст продукції, а й абсолютне зменшення чисельності зайнятих у ньому працівників. Однак на практиці показник продуктивності праці обчислюється по окремих продуктах не на всю живу працю, а за прямими затратами праці. Частка неживої праці, що не враховується, особливо по обслуговуючих галузях, значною мірою залежить від особливостей технології виробництва продукції, а також від міжгалузевого поділу праці. Тому показники продуктивності праці лише за прямими її затратами не цілком підлягають зіставленню як у динаміці, так і по території.

Сучасна статистика обчислює такі показники продуктивності праці. Перший показ-

ник відбиває співвідношення вартості валової продукції та чисельності середньорічних працівників. Обсяг продукції визначається підсумовуванням усіх її видів, оцінених в єдиних порівнянних цінах. Чисельність середньорічних працівників визначають розрахунковим шляхом [10] за формулою:

$$P_p = \frac{Q_p}{T},$$

де P_p – вихід продукції на одного працівника; Q_p – випуск валової продукції у порівнянних цінах; T – середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві.

Наведений показник використовують для розрахунку продуктивності праці в цілому по сільському господарству в регіоні й у сільськогосподарських підприємствах.

Другий показник характеризується валовою продукцією з розрахунку на 1 люд.-год. Він повніше відбиває досягнутий рівень продуктивності праці.

Третій показник (трудомісткість) відображає прямі затрати праці в людино-годинах на одиницю продукції. Йому властивий істотний недолік. При його обчисленні враховуються тільки прямі затрати праці та не беруться до уваги 40-50 % непрямих затрат, які хоча й опосередковано, але беруть участь у виробництві продукції. Недооблік затрат призводить до значного завищення реального рівня продуктивності праці. Тому третій показник прийнятний лише для встановлення орієнтовних тенденцій у динаміці продуктивності праці.

Значущість зростання продуктивності праці зумовлює необхідність її аналізу не тільки після закінчення, а також протягом сільськогосподарського року. Розв'язати це завдання дають змогу непрямі показники продуктивності праці. До них належать: прямі затрати праці (люд.-год) на 1 га посівів окремих сільськогосподарських культур, окремих видів сільськогосподарських робіт (оранка, сівба, збирання); навантаження (посівна площа, закріплене поголів'я і т.д.) на одного працівника; дані про виконання норм виробітку на сільськогосподарських роботах.

Розглянуті нами повні показники продуктивності праці мають невеликий елемент

похибки. Тому для аналізу динаміки, рівня, темпів зростання продуктивності необхідно користуватися не одним із них, а всією сукупністю показників. Це дасть змогу уникнути хибних оцінок та визначити реальні напрями зростання продуктивності праці на всіх рівнях виробництва.

Продуктивність живої праці як основний показник нині визначається в усіх галузях економіки, незважаючи на те, що при такому методі обліку не знаходять відображення затрати минулої праці. Це пояснюється, в основному, двома причинами: по-перше, обліку повних затрат праці заважає відсутність загально визнаної методики визначення затрат минулої праці; по-друге, на ранньому етапі розвитку сільськогосподарської праці у складі сукупної переважала ручна праця, що зумовило необхідність зосередження на економному використанні живої праці. Водночас на виробництво сільськогосподарської продукції витрачаються також засоби виробництва промислового й сільськогосподарського походження, а це разом з економією живої праці вимагає ощадливого ставлення до затрат минулої праці.

Облік затрат минулої праці за методом В.С. Немчинова [22] здійснюється на основі натуральних показників матеріальних витрат у тоннах (палива, добрива, насіння тощо) і затрат праці (людино-дні, люд.-год) на 1 т. Таким чином, розрахунки проводяться без використання вартісних показників. Вірогідно, цей метод є точнішим, оскільки спирається на облік натуральних витрат продукції й затраченого на неї робочого часу.

У дослідження методології та методики визначення повних затрат праці значний внесок зробила професор Е.С. Карнаухова [13]. Виходячи з методичних положень, розроблених С.Г. Струмилінін для народного господарства в цілому, вона на великому фактичному матеріалі апробувала свою методику розрахунку сукупних затрат праці в сільському господарстві.

Проте застосування цього методу практично стає неможливим через скорочення статистичної звітності на нинішній час.

Спираючись на викладені аспекти теорії, базу й методики визначення сукупної праці та враховуючи наявну нині в Україні статистичну базу даних, пропонуємо до затрат живої праці включати витрати на оплату праці з відрахуваннями на соціальні заходи; до затрат минулої (уречевленої) праці – матеріальні витрати + амортизація + інші витрати (в т.ч. оренда).

Затрати минулої праці сільськогосподарські та затрати минулої праці промислові пропонуємо обчислювати за формулами:

$$УПс = V_n + V_{вк} + V_{пп} + V_{ю},$$

де УПс - затрати минулої праці (сільськогосподарські);

V_n – витрати на насіння; $V_{вк}$ – витрати на корми власного виробництва; $V_{пп}$ – інша продукція сільського господарства (гній, підстилка, тощо); $V_{ю}$ – інші (операційні) витрати;

$$УПп = V_{дм} + V_{пк} + V_n + V_e + V_p + V_{п} + V_{ім} + V_a,$$

де УПп – затрати минулої праці (промислові); $V_{дм}$, – витрати на мінеральні добрива; $V_{пк}$ – витрати на корми покупні; V_n – витрати на нафтопродукти; V_e – витрати на електроенергію; V_p – витрати на ремонт, запчастини; $V_{п}$ – витрати на паливо; $V_{ім}$ – витрати інші матеріальні; V_a – витрати на амортизаційні відрахування.

Наведені в таблиці 1 структура та динаміка витрат на виробництво продукції сільського господарства дає змогу визначити за вищенаведеними формулами структуру сукупної праці й тенденції її зміни.

Результати визначення затрат сукупної праці в рослинництві та тваринництві наведені відповідно у таблицях 2 і 3.

Як видно з наведених результатів аналітичних розрахунків, останніми роками у структурі сукупних витрат різко зменшилися затрати живої праці, відповідно збільшилися – минулої (уречевленої) праці. При цьому затрати минулої праці (сільськогосподарські) зросли в основному за рахунок витрат на сплату орендної плати за землю, а промислові – підвищення цін на матеріально-технічні ресурси.

1. Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємств, %

Показники	1990			2003			2004			2013			2014		
	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво
Витрати - всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Витрати на оплату праці	33,6	35,2	32,3	14,2	13,5	15	14	13,2	16	14,0	7,1	9,03	7,2	6,7	8,4
Відрахування на соціальні заходи	4,2	8,7	0,6	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	2,61	3,3	2,7	2,6	3,1
Матеріальні витрати	<u>49,4</u> 100	<u>40,9</u> 100	<u>56,3</u> 100	<u>65,2</u> 100	<u>58,7</u> 100	<u>76,0</u> 100	<u>67,5</u> 100	<u>62,9</u> 100	<u>76,3</u> 100	<u>67,5</u> 100	<u>66,0</u> 100	<u>79,0</u> 100	<u>70,4</u> 100	<u>66,9</u> 100	<u>80,8</u> 100
У тому числі на: насіння і садивний матеріал	13,7	37,4	x	13,8	24,7	x	13,3	21,7	x	13,3	19,1	x	12,9	18,1	x
корми	52,1	x	82,2	32,1	x	73	28,3	x	73	28,3	x	72,8	20,7	x	71,6
інша продукція сільського господарства	5,3	7,3	4,1	3,2	2,7	3,7	3	2	4,6	3,0	0,96	4,13	1,8	0,7	4,6
міндобрива	9	24,5	x	8,8	15,6	x	10,3	16,8	x	10,3	24,4	x	14,1	19,9	x
нафтопродукти	5,1	9,9	2,4	16,6	24,8	6,3	18,2	25,7	6,4	18,2	18	3,55	15,4	20,0	4,0
електроенергія	1,4	1,3	1,5	3,5	2,4	5	3	2	4,4	3,0	1,49	3,8	0,02	1,3	3,4
паливо	0,7	0,8	0,7	1,2	1,5	0,7	1,4	1,8	0,8	1,4	1,69	2,57	1,6	1,2	2,5
запчастини, ремонтні і будівельні матеріали	6	8,4	4,6	9	12,1	5,1	9,2	12	4,7	9,2	8,03	3,45	7,4	9,0	3,5
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	6,7	10,4	4,5	11,8	16,2	6,3	13,3	18	5,9	13,3	26,4	9,67	24,3	29,9	10,5
Амортизація основних засобів	9,8	11,8	8,2	4,9	5,4	4,1	4,7	5,1	3,9	4,7	5,89	4,44	5,4	5,9	3,9
Інші витрати	<u>3,0</u> 100	<u>3,4</u> 100	<u>2,7</u> 100	<u>15,3</u> 100	<u>22,0</u> 100	<u>4,1</u> 100	<u>13,4</u> 100	<u>18,4</u> /100	<u>3,7</u> 100	<u>13,4</u> 100	<u>18,4</u> 100	<u>4,3</u> 100	<u>14,3</u> 100	<u>17,9</u> 100	<u>3,8</u> 100
з них орендна плата за: земельні частки (паї)	x	x	x	53,4	59,5	x	61,5	67,9	x	61,5	66,9	x	57,8	62,0	x
майнові паї	x	x	x	2,6	2,2	6,8	2,6	2,2	6,5	2,6	0,37	0,39	0,5	0,5	0,3

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

2. Структура сукупних витрат на виробництво продукції рослинництва за роками, %

Показники сукупних витрат	1990	2003	2004	2013	2014
Затрати живої праці	43,9	13,9	13,6	9,7	9,3
У т.ч. відрахування на соціальні заходи	8,7	0,4	0,4	2,6	2,6
Затрати минулої (уречевленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	21,7	37,6	33	31,6	30,5
У т.ч. орендна плата за земельні паї	x	13	1,4	12,3	11,1
майнові паї	11,8	0,5	0,4	0,1	0,1
Затрати минулої (уречевленої) праці промислові (Кп)	34,4	48,5	53,4	58,7	60,2
Амортизаційні відрахування		5,4	5,1	5,9	5,9
Разом	100	100	100	100	100,0

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

3. Структура сукупних витрат на виробництво продукції тваринництва за роками, %

Показники сукупних витрат	1990	2003	2004	2013	2014
Затрати живої праці	32,9	15,8	16,1	12,3	11,5
У т.ч. відрахування на соціальні заходи	0,6	0,5	0,5	3,3	3,1
Затрати минулої (уречевленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	32,4	39,3	39,9	37,1	37,8
У тому числі орендна плата за майнові паї	х	0,3	0,2	0,02	0,01
Затрати минулої (уречевленої) праці промислової (Кп)	34,7	44,9	44	50,6	50,7
Амортизаційні відрахування	8,2	4,1	3,9	4,4	3,9
Разом	100	100	100	100	100

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

За наявної структури сукупних витрат можна розрахувати показники продуктивності сукупної праці. При цьому продуктивність може вимірюватися кількістю виробленої продукції (валової продукції), одержаною виручкою, прибутком тощо з розрахунку на 1 люд.-год сукупних витрат.

$$ПСП_{вп} = \frac{ВП}{C_n} = \frac{ВП}{Ж + \left(\frac{Z_n \times K_n}{O_n}\right) + \left(\frac{Z_n \times K_{ср}}{O_{ср}}\right)};$$

$$ПСП_{в} = \frac{В}{C_n} = \frac{В}{Ж + \left(\frac{Z_n \times K_n}{O_n}\right) + \left(\frac{Z_n \times K_{ср}}{O_{ср}}\right)};$$

де ПСП_{вп} продуктивність сукупної праці у відношенні вартості валової продукції до сукупних витрат, люд.-год; ПСП_в – продуктивність суспільної праці у відношенні виручки від реалізації продукції до сукупних витрат, люд.-год; С_п – кількість живої й уречевленої праці, тис. люд.-год; ВП – вар-

тість валової продукції сільського господарства у цінах 2014 року, млн. грн.; В – виручка від реалізації продукції сільськогосподарського виробництва, тис. грн; Ж – затрати живої праці на виробництво продукції, тис. люд.-год; Z_п – затрати живої та уречевленої праці за даними собівартості, тис. грн.; К_п – частка минулої промислової праці у собівартості продукції, %; К_{сг} – частка минулої праці сільського господарства у собівартості продукції, %; О_п – оплата праці за 1 люд.-год працівника промисловості, грн; О_{сг} – оплата праці за 1 люд.-год у сільському господарстві, грн.

У 2014 р. вартість 1 люд.-год у сільському господарстві й промисловості становила – відповідно 15,79 та 26,46 грн.

Наведемо приклад такого розрахунку за статистичними показниками підприємств сільського господарства (табл. 4).

4. Розрахунок показників продуктивності сукупної праці, 2014 р.

№ рядка	Показники	Одиниця виміру	Рослинництво	Тваринництво
1	Усього витрат на виробництво продукції (Z _п)	тис. грн	115437858,1	38875599,7
2	Структура та вартість сукупних витрат:	%	100,0	100,0
		тис. грн	115437858,1	38875599,7
3	жива праця	%	9,3	11,5
		тис. грн	10733782,6	4459674,1
4	Затрати минулої (уречевленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	%	30,5	37,8
		тис. грн	35152511,4	14690357,2
5	Затрати минулої (уречевленої) праці промислової (Кп)	%	60,3	50,7
		тис. грн	69551564,1	19725568,4
6	Затрати минулої (уречевленої) праці: у сільському господарстві (рядок 4: 15,79 грн)	тис. люд.-год	2226251,5	930358,3
7	у промисловості (рядок 5: 26,46 грн)	тис. люд.-год	2628555,0	745486,3
8	Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві	осіб	300572,0	124742,0
9	Відпрацьовано люд.-год (рядок 8 x 1898 год*)	тис. люд.-год	570485,7	236760,3
10	Усього сукупних витрат праці (С _п) (рядок 6 + рядок 7 + рядок 9)	тис. люд.-год	5425292,1	1912604,9
11	Виробництво валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2014р. (ВП)	млн грн	177707,9	73730,7
12	Одержано виручки від реалізації продукції (В)	тис. грн	130721536,6	31792695,7

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

* Відпрацьовано одним працівником люд.-год у сільському господарстві у 2014 р.

Статистичні та розрахункові дані таблиці 4 дають змогу визначити показники продуктивності сукупної праці у рослинництві й тваринництві за результатами роботи у 2014 році.

Рослинництво:

$$ПС_{Пвн} = \frac{177707900}{5431013} = \frac{177707900}{570486 + \left(\frac{115437858 \times 0,603}{26,46}\right) + \left(\frac{115437858 \times 0,305}{15,79}\right)} = 32,72 \text{ грн}$$

$$ПС_{Пв} = \frac{130721537}{5431013} = \frac{130721537}{570486 + \left(\frac{115437858 \times 0,603}{26,46}\right) + \left(\frac{115437858 \times 0,305}{15,79}\right)} = 24,07 \text{ грн}$$

Тваринництво:

$$ПС_{Пвн} = \frac{73730700}{1675592} = \frac{73730700}{236760 + \left(\frac{38875600 \times 0,507}{26,46}\right) + \left(\frac{38875600 \times 0,378}{15,79}\right)} = 44,00 \text{ грн}$$

$$ПС_{Пв} = \frac{31792696}{1675592} = \frac{73730700}{236760 + \left(\frac{38875600 \times 0,507}{26,46}\right) + \left(\frac{38875600 \times 0,378}{15,79}\right)} = 18,97 \text{ грн}$$

Дані наведеного розрахунку показують, що продуктивність сукупної праці у 2014 році в рослинництві була вищою порівняно з тваринництвом. Затрачена жива та минала праця в рослинництві забезпечила вищі показники як за виробництвом валової продукції з розрахунку на люд.-год, так і за виручкою від реалізованої продукції.

Визначення й аналіз продуктивності сукупної праці можливо застосовувати як у цілому по галузі, так і на виробництві окремих видів продукції. При цьому дані первинного обліку дають можливість точніше розмежувати затрати уречевленої праці у сільському господарстві та промисловості.

Водночас у ринкових умовах для прийняття управлінських рішень щодо використання ресурсів і прогнозування розвитку виробництва необхідна система норм і нормативів, яка може бути основою для визначення його обсягів як у підприємствах, так і на галузевому й міжгалузевому плануванні виробництва при побудові державної політики стимулювання соціально-економічного розвитку.

Висновки. Відомі в економічній теорії показники не ідентифікують економічний зміст багатофакторної продуктивності. Існуюча інтерпретація зазначених показників відрізняється від їх дійсного змісту: за допомогою коефіцієнтів продуктивності не визначається зниження натуральних витрат на одиницю продукції, оскільки в них використовуються вартісні параметри. Використання незмінних цін для зважування реаль-

них обсягів продукції та витрат елімінує вплив поточних, але враховує вплив минулих, вже не діючих, параметрів ринку. В цьому контексті коефіцієнт є носієм минулої інформації. Принципова відмінність двох методологій і теорій продуктивності підтверджує той факт, що у граничній продуктивності й у часткових показниках продуктивності праці, капіталу немає аналогів у теорії марксизму. Частковий коефіцієнт продуктивності праці та показник продуктивності праці, обґрунтований у межах трудової теорії вартості, мають принципово різний зміст. Це дає змогу зробити висновок про неможливість синтезу підходів марксизму і західних підходів у теорії й вимірюванні продуктивності.

Виведені та обґрунтовані показники продуктивності праці, капіталу рекомендується використовувати в аналізі, моніторингу виробничої діяльності підприємств усіх форм власності при мінімізації витрат, оптимізації прибутку, оцінці технічних, організаційних й інших нововведень, управлінні якістю, визначенні позицій у конкурентних відносинах зі спорідненими фірмами тощо.

При зниженні будь-яких матеріальних витрат (за інших рівних умов) зміна сукупної продуктивності (праці та капіталу) за традиційно вживаними показниками визначається відношенням економії одних ресурсів до інших. Це доводить про незіставність параметрів і неадекватне відображення в показникові функціонального зв'язку, що характеризує процес зміни продуктивності. Зниження витрат будь-якого первинного чинника відображається в показниках продуктивності двічі – через його економію як складова вартості кінцевого продукту й через обсяг споживаного чинника, що зменшується відповідно до витрат. У будь-якій галузі межа, що розділяє проміжний та кінцевий продукти, рухома, мінлива і така її властивість зумовлена зміною продуктивності в інших галузях, які споживають продукт даної галузі як проміжний. Це приводить до економії матеріальних витрат. Зниження будь-якого виду витрат на грошову одиницю змінює сукупну продуктивність однаковою мірою.

Збільшення повного валового продукту, в його складі кінцевого продукту в натуральній формі завжди характеризує розширення виробництва, але не завжди – зміну продуктивності. Динаміку продуктивності необхідно вимірювати за зниженням витрат у вартісній формі, а не за збільшенням кінцевого продукту в натуральному виразі. Зниження витрат та підвищення продуктивності може мати місце при зростаючому, спадному й незмінному валовому продукті.

Модель впливу багатьох чинників можна розглядати як своєрідну виробничу функцію, що відображає випуск продукції та витрати на її виробництво. Коефіцієнти моделі

дають можливість вимірювати продуктивність за допомогою натуральних параметрів продукції й витрат та абстрагуватися від їх вартісної форми.

Використання закладених у методиках М. Блауга, С. Струмиліна, В. Немчинова й С. Карнаухової ідей із застосуванням математичних методів багатофакторного аналізу та визначення продуктивності дає змогу підприємству (галузі) своєчасно реагувати на зміни ринку, формувати адекватну цій ситуації модель на основі системи норм і нормативів як невід'ємної складової продуктивності.

Список використаних джерел

1. *Richard B. Chase, Nicholas J. Aquilano, Robert F. Jacobs.* Production and Operations Management: Manufacturing and Services, 7th Edition. 1995.– 853 p.
2. *William G. Ouchi* Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge. Avon Books (P), 1993. – P.255.
3. *Андрійчук В.Г.* Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52-63.
4. *Блауг Марк.* Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг. – К.: Основи, 2001. – 670 с.
5. *Вітвіцький В.В.* Аспекти теорії вимірювання продуктивності живої та минулої праці у сільському господарстві / В.Вітвіцький // Україна: аспекти праці. – 2013. – №8. – С. 18-24.
6. *Галиахметов Р.А.* Современная информационно-энергетическая теория трудовой деятельности / Р.А. Галиахметов; под ред. И.С. Фотина – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1994. – 169 с.
7. *Гинзбург А.М.* К вопросу о производительности труда и заработной плате в промышленности / А.М. Гинзбург. – М.: Изд-во ВСНХ, 1924. – 137 с.
8. *Губанов С.* Система организации и поощрения труда (опыт методической разработки) / С. Губанов // Экономист. – 1996– № 3. – С. 34–46.
9. *Дієсперов В.С.* Продуктивність сільськогосподарської праці: моногр. / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 274 с.
10. *Дмитриев В.К.* Экономические очерки (опыт органического синтеза теории ценности и предельной полезности) / В.К. Дмитриев. – М., 1904.– 231 с.
11. *Жуков Л.И.* Исследование проблемы измерения производительности труда / Л.И. Жуков, Ю.С. Перевозчиков // Коммунист, 1985. – № 17. – С. 23–24.
12. *Иоффе М.* Проблемы учета производительности труда / М. Иоффе, П. Иоффе.– М.-Л., 1931. – С. 15.
13. *Карнаухова Е.С.* Учет затрат общественного труда. Вопросы методологии и опыт исследования трудоемкости производства сельскохозяйственных продуктов / Е.С. Карнаухова. – М. : Наука, 1973. – 328 с.
14. *Карпунин Д.Н.* Эффективность производства и ускорение роста производительности труда / Д.Н. Карпунин. – М., 1984. –17 с.
15. *Ленин В.И.* Полн. собр. соч. Т. 18. – М.: Госполитиздат, 1961. – 525 с.
16. *Ліссітса А.* Теоретичні основи аналізу продуктивності та ефективності сільськогосподарських підприємств / А. Ліссітса // Дискусійні матеріали № 5. – К. : Українська аграрна конференція, 2007. – 30 с.
17. *Лубни-Герцик Л.О.* О переводе капитала в трудовые единицы / Л.О. Лубни-Герцик. – М.: Изд-во ВСНХ, 1922. – 271 с.
18. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – М.: Госполитиздат, 1960. – 907 с.
19. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 26. – М.: Госполитиздат, 1962. – 478 с.
20. *Мексон М.Х.* Комплексный подход к вопросам производительности: Основы менеджмента / М.Х. Мексон – М.: Экономика, 1992. – С. 179-180.
21. *Методичні підходи до оцінки підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.В. Вітвіцький та ін.* – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 57 с.
22. *Немчинов В.С.* Избранные произведения: в 6 т. Т.2. Сельскохозяйственная статистика с основами общей теории / В.С. Немчинов ; вступ.ст. Ф.Д. Лившиц. – М. : Наука, 1967. – 490 с.
23. *Петухов Р.* Методика оценки уровня потребительской стоимости изделий производственного назначения / Р. Петухов, И. Бронников. – Ижевск, 1989. – С. 112-117.
24. *Подгорбунских П.Е.* Основные проблемы и направления формирования системы хозяйствующих субъектов в аграрном секторе экономики / П.Е. Подгорбунских, С.И. Грядов // Известия ТСХА. – М.: Изд-во МСХА, 1996. – Вып. 1. – С. 24–33.
25. *Романов А.* Маркетинг: учебное пособие / А. Романов и др. – М.: Банки и биржи, 1995. – С. 408-409.
26. *Струмилин С.Г.* Избранные произведения. Т. 3: Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М. : Наука, 1964. – 527 с.